

Uvodnik u tematsku sekciju o naglasnoj raznolikosti u hrvatskome standardnom jeziku

Matešić, Mihaela

Source / Izvornik: **Jezikoslovlje, 2020, 21., 1 - 6**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:823291>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

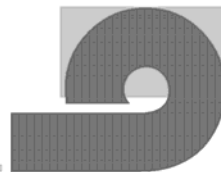
Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Mihaela Matešić

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet

Uvodnik u tematsku sekciju o naglasnoj raznolikosti u hrvatskome standardnom jeziku*

Istraživanja odnosa ortoepske norme i uzusa u hrvatskome standardnom jeziku, o kojima se otvorenije počinje govoriti u drugoj polovici 20. stoljeća i koja su prema kraju stoljeća sve brojnija, učinila su da su razlike između tih dviju pojavnosti standarda postale ne samo zanimljiva tema u znanstvenoj javnosti nego i nezaobilazna tema kad je riječ o standardizacijskim (i restandardizacijskim) procesima u suvremenome hrvatskom jeziku. Pridonijele su i svijesti o potrebi propitivanja suvremene kodifikacije, u kojoj se potkraj 20. stoljeća počinju i u 21. stoljeću nastavljaju primjenjivati različiti postupci kako bi se pokušale pomiriti normativna zadanost i uporabna stvarnost. U pozadini utvrđivanja uporabne stvarnosti na ortoepskom planu stoji potreba za provedbom sociolingvističkih istraživanja kojima će se utvrditi ponajprije popis onih obilježja koja su neutralna na onaj način na koji se neutralnost shvaća kao činjenica standardnoga jezika nasuprot nestandardnim idiomima.

Kako je riječ o aktualnoj temi u hrvatskome jeziku, Centar za jezična istraživanja Filozofskoga fakulteta u Rijeci posvetio je istraživanju naglasne raznolikosti u hrvatskome standardnom jeziku sekciju izlaganja s panel-raspravom u okviru međunarodnoga znanstvenog skupa *CLARC2018 Perspektive jezične raznolikosti* (Rijeka, 8.–10. lipnja 2018.). Pozivu su se odazvali autori relevantnih radova u tome području. Radove s toga znanstvenog skupa, dorađene bilo na način da su prošireni u odnosu na izlaganja ili su pak, potaknuti vrlo posjećenom panel-raspravom, usmjereni na pojedino uže pitanje, predstavljamo znanstvenoj javnosti u časopisu *Jezikoslovlje* Filozofskoga fakulteta u Osijeku.

* Rad na ovoj tematskoj sekciji dio je znanstvenoga projekta Sveučilišta u Rijeci pod nazivom „Ortoepska raznolikost u suvremenome hrvatskom standardnom jeziku (OrthoUNIRI)“ (br. projekta: uniri-human-18-262).

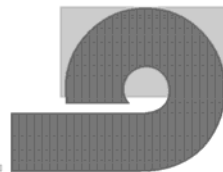

Prvi je u nizu rad Domagoja Vidovića „Hrvatski naglasni sustav između deskriptivnoga i preskriptivnoga pristupa“, u kojem se na obilju primjera iz područja akcentuacije razmatra odnos između hrvatskoga jezika kao sustava i kao standarda. Ponajprije se podsjeća na to da je kao odmak od standardnojezične norme prva zamijećena pojava silaznoga naglasaka na nepočetnome slogu. U priručnicima za hrvatski standardni jezik tijekom 20. stoljeća isprva se govori o takvu odmaku u složenicama, a potom i u drugim kategorijama – u posuđenicama te u genitivu množine pojedinih imenica muškoga i srednjega roda. U preskriptivnom smislu takvi su odmaci često tretirani kao dubletni ostvaraji, tj. u priručnicima se uz likove sa standardnojezičnim naglasnim pravilima (uglavnom sustavnima) navode u istome statusu i neki od likova koji su „dijalektni štokavski, ali ovjereni“ i/ili „neovjereni, ali mogući“.

Naglasnoj problematici u hrvatskome standardnom jeziku autor prije svega prilazi kroz prizmu odnosa koji standardni jezik nužno mora uspostavljati sa svojom osnovicom, ali ne zaboravlja istaknuti ni činjenicu da je u većim gradovima, upravo najnaseljenijim dijelovima Hrvatske, nerijetko prisutna složena jezična/govorna situacija, kao posljedica doseljavanja govornika različitih hrvatskih narječja i dijalekata. Dakako, tu situaciju dodatno usložnjuje i pojava koju je potkraj 20. stoljeća u svojim teorijskim razmišljanjima o odnosu sustava i standarda prvi osvijetlio Josip Silić i koju je Zrinka Jelaska na početku 21. stoljeća lingvistički odredila kao *okomitu višejezičnost* želeći naglasiti da u Hrvatskoj prosječan govornik odrasta i živi u diglosijskom okruženju organskoga idioma (organskih idioma) i hrvatskoga standardnog jezika. Autor ističe da je pri istraživanju uporabne norme ključno pitanje koji su govornici hrvatskoga jezika kvalificirani za oblikovanje uporabne norme (jesu li to svi pripadnici jezične/govorne zajednice ili su to samo neke, uže skupine govornika).

Kako bi uspostavio hijerarhiju naglasnih normativnih načela u standardnome jeziku, razvija moguće gledište na sustav inačica s obzirom na njihovu normativnu, tradicijsku i čestotnu prednost odnosno potencijalnu istovrijednost. Primjenu toga sustava prikazuje na primjerima iz dvaju normativnih rječnika Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje: tiskanoga *Školskog rječnika hrvatskoga jezika* (2012.) i elektroničkoga *Hrvatskoga mrežnog rječnika – Mrežnika* (s predviđenih 10000 natuknica, a koji je u fazi izrade u okviru istoimenoga znanstvenoistraživačkoga projekta Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje i Hrvatske zaklade za znanost).

I u drugom članku „Od gramatike do komunikacije i natrag – primjer zanaglasnih dužina“ progovara se o preskriptivnim rješenjima u naglasnoj normi i njihovu odnosu prema uzusu. U njemu autorica Blaženka Martinović podrobno

analizira problem (ne)neutralnosti izgovora zanaglasnih dužina budući da se o njima u nizu suvremenih fonetskih i lingvističkih rasprava izvješćuje kao o prozodijskom elementu kojem je u suvremenoj standardnoj komunikaciji status poljuljan. U istraživanju obuhvaća dva pitanja na koja je potrebno odgovoriti u suvremenome hrvatskom standardnom jeziku: kakva je distribucija zanaglasnih dužina u suvremenim hrvatskim normativnim priručnicima te konvergira li ona distribuciji zanaglasnih dužina u uporabi standardnoga jezika kod kompetentnih govornika.

Autoričina analiza pokazuje da se u priručnicima uzima u obzir ona značajka uzusa koja se ne suprotstavlja sustavu, a to je napuštanje nizanja dužina. Zanimljivo je pritom da se u gramatikama (tipu priručnika koji po načinu prikaza jezičnih elemenata teži modelskome i strukturnom pristupu) ostvaraji iz uzusa uvode češće, što rezultira ujedno i povećanim brojem dubletnih naglasnih rješenja. Iako se u rječnicima jezična građa, za razliku od gramatika, donosi metodom prikaza, po mogućnosti, svih pojavnica (drugim riječima, cilj im je ekshautija korpusa), hrvatski suvremeni rječnici uočljivo se rjeđe zanimaju za naglasnu uporabu. Ukupno gledano, u prozodijskim ostvarajima predstavljenima u gramatikama i rječnicima najčešće se odustaje od dužina u kategorijama: nizanje dužina i mjesto dužine neposredno iza naglašenoga sloga, što rezultira odustajanjem od dužina na središnjem slogu. Međutim, finalni dugi slog ostaje netaknut osim na uobičajenom mjestu, tj. iza uzlaznih naglasaka na prezentskim oblicima.

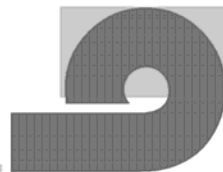
U govoru kompetentnih govornika – u provedenome istraživanju to su jezikoslovci koji čitaju standardnojezične tekstove u radijskoj emisiji – autorica zamjećuje drugačije stanje od onoga koje je prikazano u priručnicima: svim je govornicima zajedničko reduciranje dužine (bilo u nekim pozicijama bilo u svim), dužina se najprije reducira ili potpuno gubi u finalnom slogu, a na središnjem je slogu najstabilnija (bilo da je uvjetovana etimološki bilo fonetski). Rezultati autoričina istraživanja dokazuju da: 1) nizanje dužina u uzusu nije neutralno, 2) reduciranje i gubljenje dužina ide u smjeru od finalnoga sloga prema središnjem, 3) vrsta sloga djelomično utječe na gubljenje dužine na način da se najprije reducira otvoreni finalni slog, 4) podrijetlo dužine ima veću ulogu u reduciranju dužine nego otvorenost sloga: dok se dužine na gramatičkome morfemu, koje su rezultat povijesnoga pomaka naglasaka s finalnog sloga, reduciraju, dotle se one koje su rezultat oslabljenoga ili neoslabljenoga naglasnog pomicanja u fonetskoj riječi češće čuvaju te 5) produženi izgovor zanaglasne dužine uzrokuje regionalnu obilježenost. Više nego morfološkim kategorijama ili semantičkom vrijednošću (potencijalom za izvankontekstno razrješavanje višeznačnosti) zanaglasne dužine

uvjetovane su: fonetskim značajkama (tonom i trajanjem susjednoga naglasaka, pozicijskim duljenjem, vrstom sloga), podrijetlom dužine (je li ona rezultat povijesnoga pomaka naglasaka unutar morfološke riječi ili pomaka koji se odvija u fonetskoj/izgovornoj riječi), podrijetlom naglasaka (djelomično), položajem u riječi (s obzirom na to je li udaljenija od naglasaka ili mu je bliža), a naposljetku i govornikovim polaznim idiomom (ako se u njemu ostvaruju zanaglasne dužine). Što se tiče „najnužnijeg“ popisa obilježja koji osigurava neutralnost izgovora govornicima koji izgovaraju zanaglasne dužine, među njima su: nenizanje dužina; ukidanje dužine ponajprije iza dugih naglasaka; ako ne gubljenje, onda barem reduciranje dužine iza kratkih naglasaka (osobito kratkouzlaznoga) te izbjegavanje ostvarivanja dužine na finalnom otvorenom slogu. Otkrivanje upravo toga popisa bitan je doprinos istraživanju suvremene ortoepske norme jer se njime utvrđuje neutralan standardni govor.

Zanaglasna dužina u sljedećem članku Lorne Rajle, Elenmari Pletikos Olof i Blaženke Martinović promotrena je s aspekta osječkoga urbolekt. Riječ je o hrvatskom novoštokavskom govoru s četveronaglasnim sustavom. On se u cjelini jezične zajednice najčešće percipira kao jedan od onih govora u kojima se ostvaruju izrazite dužine, pa je provjeri toga općeg dojma posvećeno ovo fonetsko istraživanje. Autorice su procijenile ostvarivanje/neostvarivanje zanaglasnih dužina kod devetero govornika osječkoga urbolekt i utvrdile su da se u otprilike dvije trećine primjera potpuno slažu u procjeni, ali i da se kod čak trećine primjera razilaze (bilo sve tri bilo po dvije). Nadalje su analizirale posebno podatke sigurne procjene, a posebno nesigurne. U oba slučaja utvrdile su da se zanaglasne dužine u osječkom govoru uglavnom ne ostvaruju (rezultati se kreću u rasponu od 87% slučajeva pri sigurnoj procjeni do 73,5% slučajeva ako se objedine rezultati i sigurne i nesigurne procjene). Nadalje, ako se dužine ostvaruju, uglavnom su to one bliže početku riječi, tj. ostvaruje se npr. *hr̂vātski*, *zàdūžim*, *ràzdrāgān*, a zanaglasne dužine na kraju riječi ostvaruju se rijetko (u rasponu od 4% slučajeva pri sigurnoj procjeni do 10,1% slučajeva kada se objedine rezultati i sigurne i nesigurne procjene). U jednoj se riječi nikada ne ostvaruju obje zanaglasne dužine.

Akustičkom analizom autorice su utvrdile da osječki govornici sve zanaglasne vokale na mjestima gdje je propisana zanaglasna dužina izgovaraju znatno kraće od referentnoga govornika (koji je uvježban u normiranom izgovoru zanaglasnih dužina): prvi zanaglasni vokal kraći je prosječno za 42,87 ms, a drugi za 43,67 ms. Zanimljivo je i to da usporedba s izgovorom referentnoga govornika kad on namjerno ne izgovara zanaglasne dužine otkriva kako su zanaglasni vokali kod osječkih govornika prosječno tek malo duži: prvi za 10,49 ms, a drugi za 7,23 ms, a zamjećuje se i da Osječani druge zanaglasne slogove ponekad izgovaraju čak i

kraće od referentnoga govornika kad namjerno ne izgovara zanaglasne dužine. Na djelu je dakle reduciranje zanaglasnih dužina u osječkom govoru. U okviru te pojave najčešće se ne ostvaruju zanaglasne dužine na propisanim mjestima kao što su: sufiksi imenica, gramatički morfemi za instrumental i genitiv jednine imenica ž. r. e-vrste, gramatički morfemi odnosnih pridjeva te gramatički morfemi 1. l. jednine i 1. l. množine prezentske paradigme. Češće se ostvaruju pak one dužine koje su fonetski uvjetovane (koje su neposredno iza naglašenog sloga, ponajprije iza kratkouzlaznoga naglaska te u poziciji ispred skupa s prvim članom sonantom).

Uz to što se u radu predstavljaju (i potkrepljuju obiljem podataka o akustičkim mjerenjima) rezultati kojima se pridonosi sustavnom istraživanju zanaglasne dužine u osječkom govoru, on je vrijedan prilog i u metodološkom smislu. Naime autorice su u analizi primijenile i usporedile dvije moguće metodologije: neposredno slušno opažanje stručnjaka i akustičko mjerenje. Pokazale su da se pri procjeni temeljenoj na slušnom opažanju ponekad ne primjećuje zanaglasna dužina iako vokali traju podjednako ili čak duže nego vokali govornika kod kojeg je ostvaraj primijećen, a i obratno: u slogovima koji se opažaju kao mjesta sa zanaglasnom dužinom vokali su ponekad kraći od vokala u slogovima za koje je procijenjeno da ne nose zanaglasnu dužinu. Budući da na pouzdanost procjene dužine mogu utjecati glasovna okolina i trajanje naglaska koji prethodi dužini, autorice zaključuju da je dužina vokala u slogu samo jedan od čimbenika koji potiču uvjerenje slušatelja da se kod govornika čuju zanaglasne dužine. Naime, na procjenu ostvaraja zanaglasne dužine utječe: 1) trajanje svih glasova u slogu, a ne samo vokala te 2) odnos tona naglašenog i zanaglasnog vokala. Preporučljivo bi stoga bilo u svim istraživanjima govora na terenu slušnu procjenu ostvaraja zanaglasne dužine zamijeniti ili barem dopuniti akustičkom analizom.

Ulogom urbolekata u oblikovanju neutralnoga hrvatskog standardnog govora motivirano je i istraživanje u posljednjem, četvrtom članku, autorice Lorne Rajle, pod naslovom „Dvosložni i trosložni prijedlozi kao toničke riječi u osječkom govoru“. U njemu se istražuju naglasne navike govornika osječkoga gradskog govora kad je riječ o pomicanju naglaska na proklitiku. Raskorak između norme i uzusa u toj naglasnoj poziciji zamijećen je na kraju prve polovice 20. stoljeća, a u drugoj polovici pokušava se u normativnim gramatikama (kao i u okviru nekih rasprava među normativistima) pronaći zadovoljavajući opis te vrste naglasnog pomicanja, no sustavan pristup tome pitanju zasad izostaje. Konkretno, o dvosložnim i trosložnim prijedlozima pronalaze se u literaturi oprečni ili nepotpuni podaci o tome koji su među njima atonički, a koji tonički. U istraživanju uzusa potrebno je reprezentativno obuhvatiti čitavu jezičnu zajednicu, stoga ovaj rad predstavlja prinos upravo tome cilju – u njemu se pozornost usmjerava u

proklitičke naglasne pomake u osječkome govoru (koji ima četveronaglasni novoštokavski naglasni sustav). Autorica pozornost usmjerava na (potencijalnu) proklizu koju čine jednosložni, dvosložni ili trosložni prijedlozi uz lične, pokazne i povratne zamjenice.

Na relativno velikom uzorku ispitanika autorica pokazuje da se naglasak ne pomiče na prednaglasnicu u proklizi koju čine dvosložni ili trosložni prijedlog uz ličnu, pokaznu i povratnu zamjenicu. U proklizi sastavljenoj od jednosložnog prijedloga uz ličnu, pokaznu i povratnu zamjenicu naglasak se u 48,41% slučajeva prenosi na prednaglasnicu. Bilježi se i blaga tendencija izgovaranja dvosložnoga i trosložnoga prijedloga kao toničke riječi (u oko 20% slučajeva) – posebno se to odnosi na prijedloge složene s *iz-*, o kojima suvremeni normativni priručnici govore kao o atoničkim riječima.

Daljnijim istraživanjima naglasnih ostvaraja u hrvatskim urbolektima na način kako je to učinjeno u ovdje predstavljenim radovima te, u drugom koraku, istraživanjem stavova svih dijelova jezične zajednice prema naglasnim ostvarajima koji se ne podudaraju u normi i uporabi dobit će se pouzdan uvid u naglasne ostvaraje koji imaju status neutralnosti u suvremenoj hrvatskoj jezičnoj zajednici. Upravo smo taj cilj imali u vidu dok smo pripremali objavu ovih znanstvenih prinosa. Zahvalni smo Uredništvu časopisa *Jezikoslovlje* što nam je omogućilo da ih predamo u ruke zainteresiranim čitateljima.